

ANNA HORNIATKO-SZUMIŁOWICZ

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (Poznań, Polska)

ORCID: 0000-0003-1625-6193

„Митцю не треба нагород, його судьба нагородила”. Мотив долі в ліриці Ліни Костенко

„Artist needs no gratification for his very fate is a reward”: Motif of fate in the works of Lina Kostenko. Motif of fate is an inherent part of Lina Kostenko's works. Kostenko, one of the leading representatives of Sixtiers, is surprisingly diverse in her approaches to this motif, i.e. fate both predestined and as a free choice of a human being (understood as both personal fate and the fate of others, the nation and fate as a poet's calling). Despite multiple perspectives on the problem of fate, Kostenko points out that the artist needs no admiration or reward. Instead, their very fate can be considered an award. This fact determines their entire existence as both poet and a human being, implicating a moral imperative in life and in their works — a theme and artistic creed. This paper utilizes a hermeneutic approach in research.

Keywords: motif of fate, Lina Kostenko's poetry, Ukrainian literature

Попри факт, що в потужному ліричному доробку Ліни Костенко можна віднайти лиш один вірш затитулований *Доля*, то мотив *долі* лейтмотивно проходить крізь цілу творчість легендарної ідеологині українського шістдесятництва. Іще відносно творчості періоду „відлиги” і „заморозків” Володимир Панченко зазначав, що „центральный мотив у її поезії тієї пори — вибір долі, естетичне і моральне самовизначення. Все, що з цього приводу було тоді написано Ліною Костенко — то її максими. Поезія — це Доля, за яку „треба платити життям”¹.

¹ В. Панченко, *Самотність на верхів'ях: Поезія Ліни Костенко в часи „відлиги” і „заморозків”*, „Дивослово” 2005, № 3, с. 55.

Отож, у світоглядній системі Ліни Костенко розуміння *долі* посідає важливе місце, впливає на вибудування сюжетів її поетичних творів, формування художніх образів і характеристик героїв, у цілому імплікує утворення досить змістовної концепції *долі*. Незважаючи на обмежену номінацію вказаної міфологеми², увагу привертає її різноплановість за функціями. У площині художніх творів Ліни Костенко можна виділити кілька різновидів, тобто, коли *доля* з'являється в різних іпостасях, зокрема: *доля* як вільний вибір і *доля* як фатум, *доля* особиста і чиясь *доля*, *доля* народу і *доля* як покликання поета.

„Життя іде і все без коректур, і як напишеш, так уже і буде” Доля як вільний вибір

У ряді творів Ліни Костенко *доля* розуміється як вільний вибір людської одиниці. Цікаво, що у фольклорі є згадки про те нібито „іноді людина вишукує свою *долю*, старається змінити свій характер і поведінку”, а навіть добивається від неї поради чи позбувається різними способами, наприклад, „забиває в пень, топить або закопує в якому-небудь посуді, бо то може бути *недоля* та її лихі діти — злидні”³. Внутрішній моральний імператив шекспірівської „вірності самому собі” або ж винниченківської „чесності з собою”, відповідальності за власний вибір, звучить у таких відомих її поезіях, як *Життя іде і все без коректур*, в якій лірична героїня висловлює базисне твердження, що має бути острогою і наукою для сучасників і нащадків: „Людині бійся душу ошукать, / бо в цьому схибиш — то уже навіки”⁴, чи в *Пісенці з варіаціями*. Остання нарочито вказує на непохитне право людини до життя за власними принципами: „Єдине, що від нас іще залежить, / Принаймні вік прожити як належить”.

У вірші *А затишок співає, мов сирена* людське життя зображене у вигляді давньоримського Колізею (*Життя, мабуть, — це завжди Колізей*), в якому на людину ждуть леви й арена. Ця остання для кожного своя („моя арена”).

² Окрім слова *доля*, що його Ліна Костенко використовує не більше, ніж у десяти-дванадцяти віршах (пор. *Ти знов прийшла, моя печальна музо...*; *Доля; Біль єдиної зброї; Що доля нелегка, — в цім користь і своя е...*; *Незнаний кадр незіграної долі*. Іванові Миколайчику; *Обступи мене, ліс, як в легенді; Ой ні, ще рано думати про все; Очима ти сказав мені: люблю; Тут обелісків ціла рота; Я дуже тяжко Вами відболіла; Тінь Сізіфа*), в ліриці поетеси одноразово з'являється слово *судьба* (пор. *Не треба думати мізерно...*). Решта творів мисткині, хоча сповнена мотивів *долі*, призначення, фортуни і фатуму, не називає ці поняття, залишаючи доленосний характер поезії весь у підтексті.

³ В. Войтович, *Українська міфологія*, Київ 2002, с. 160.

⁴ Наведені у статті цитати з поезій Ліни Костенко подаються за веб-сторінкою: Л. Костенко, *Творчість, Вірші, поезія. Клуб поезії*, <http://www.poetryclub.com.ua/metr.php?id=36&type=tvorch/> (доступ: 20.07.2020)

Від людини залежить, як розіграє життєву роль. Лірична героїня, що явиться як *альтер его* письменниці, сама керує власним призначенням. Їй не страшна смерть, оскільки вона внутрішньо вільна:

Мене спалить у вас немає змоги.
Вогонь холодний, він уже погас.
І ваші леви лижуть мені ноги.
І ваші слуги насміялись з вас.

Так само у вірші *Давидові псалми*, в якому, поетеса, використовуючи молитовний характер старозавітних псалмів, що прославляють Бога, пише, слідом за однойменним твором Тараса Шевченка, про фундаментальні принципи в житті людини — блаженної, тільки тоді, коли вона „не схибнеться на дорогу зради“. Така позиція, на думку ліричної героїні, детермінує щасливу *долю* людини. В іншому випадку, вона сама вибирає *долю* приреченої на забуття, пор.:

І хто всіляким ідолам і владам
ладен
кадити херувимський ладан,
[...]
Куди б не йшов він, на землі і далі,
дощі розмиють слід його сандалій.
Бо так воно у Господа ведеться —
дорога нищих в землю западеться!

„Людину можна знищити, але не можна перемогти“ (Ернест Хемінгуей), „Караюсь, мучуся, але не каюсь...“ (Тарас Шевченко), „Де не стоятиму — вистою“ (Василь Стус) — декларації світових й українських митців слова співзвучні із моральною позицією Ліни Костенко із вірша *Коректна ода ворогам*. Навіть, коли життя визначило людині хресний шлях — вона володарка власної *долі*, пор.: „якщо мене ви й зігнете в дугу, то ця дуга, напевно, буде вольтова“.

„Я нікуди не дінусь. Я долю свою прийму“. Доля як фатум

У літературній традиції можна помітити звертання письменників до таких понять, як неминучість, талант, які є синонімами до слова „фатум“. Останнє можна трактувати як „[...] невідворотність чогось, що наперед визначає людську поведінку [...]“. Ідея фатуму поширювалась за античної доби, позначалась на міфах та літературі. Християнське віровчення протиставило фатуму концепцію Божого промислу”⁵. За народним повір’ям, „кожній людині Бог призначає

⁵ І. Ковалів (авт., укл.), *Літературознавча енциклопедія*. У 2 т., (Т. 2), Київ 2007, с. 621.

долю, тому життя її передбачене долею, і нічого в ньому не буває випадкового”⁶. Прикметно те, що сильна духом, сповнена наснаги до боротьби словом у час несвободи Ліна Костенко, по суті, не має у своїй спадщині творів (поза лічелиними прикладами), де б прозвучав мотив фатуму. Певні елементи накинутаості, приреченості долі можна відшукати у її вірші *Гротеск*, в якому лірична героїня, хоча й вірить у те, що кожній людині десь у світі світить краща перспектива — „є зразок вікна... / яке чарує, мов гротески... / На келиху червоного вина...”, то ж добре розуміє приреченість тієї ж людини на буття „тут і тепер”:

Але ми тут і ми — реальні,
А наші мрії як вікно...
Пройдуть, загаснуть і затихнуть
У каламбурі почуттів...

Попереджувальні фрази: „якщо заглянути у вікно”, „здається десь”, „у певному контексті” підтверджують умовність фортуни супроти стійкості фатуму. Те, що доля не кожному трапляється однакова, звучить у вірші *Комусь* — щоб хліба скибка. Поетеса, використовуючи стилістичний прийом антитези, пор.:

Комусь — щоб хліба скибка.
Комусь — щоб тільки лаври.
Одна душа — як скрипка,
а друга — як літавра

указує, як по-різному складається доля, призначена конкретній людині. Тут доля ототожнена з душею, яка закодує, немов на скрижалях, усе призначене людині, пор.: „Все в душу входить вперто. / Ввійшло — навік зосталось”.

Мотив накинутаості долі як фатуму наявний в поезії *Страшний калейдоскоп*, де доля окремих людей різна як швидкозмінні візерунки в калейдоскопі, пор.:

Страшний калейдоскоп:
в цю мить десь хтось загинув.
[...].
Розбився корабель. Горять Галапагоси.
І сходить над Дніпром гірка зоря-полин.
Десь вибух. Десь вулкан. Руйновище. Загида,

але й у творі *Я дуже тяжко Вами відболіла*, в якій крізь любовну тему просочується мотив призначення (пам’ять про любов — „це тихе сяйво над моєю долею! — воно лишилось на усе життя.”) чи, врешті, в поезії *Обступи мене, ліс, як в легенді*. В останньому вірші чітко вказується на свідому погодженість людини прийняти призначену їй долю, пор. „Я нікуди не дінусь. Я долю свою прийму”. Водночас, вольовий характер поетеси не дозволяє їй із покорою при-

⁶ В. Войтович, *Українська міфологія*, Київ 2002, с. 160.

йняти погану *долю*. Одне, що залишається людині — зберегти свою гідність, незважаючи на обставини. Навіть, коли вона потрапить у тупик, мужня позиція, дозволить їй вистояти і морально перемогти, пор. „А коли я, беззбройна, їм потім вийду назустріч, / то вони позаздкують, самі не знають чому“.

І, врешті, *доля*, наперед „задана“ людині опоетизовується у вірші *Ти знов прийшла, моя печальна музо...* Тут *доля* ототожнена із Музою-покликанням творця, яка сама знаходить поетів і сама диктує їм їхню *долю*, пор.: „І по якій несповідимій карті / знаходиш ти поетів на землі? / Ти їм диктуєш *долю*, а не вірші“.

Лірична героїня вдячна своїй *долі*, що, попри силу-силенну творців, вона знайшла саме її, пор.: „Поети ж є і кращі, й щасливіші. Спасибі, що ти вибрала мене“.

„О, як мені жилось і як мені страждалось!“ Особиста *доля*

У ліричній спадщині Ліни Костенко чимало віршів, присвячених особистій *долі* ліричної героїні. Ліричне „Я“ висловлює роздуми відносно власної *долі*, яку можна свідомо вибрати (*А затишок співає, мов сирена*). Іншим разом слід їй покійно піддатися (*Обступи мене, ліс, як в легенді*).

У ряді Костенкових віршів можна віднайти мотив *долі* як щастя-фортуни (*Лейтмотив щастя*). І хоча у них даремно шукати номінації „фортуна“, тематика, символіка, образність і настрої поезій чітко вказують на щасливу *долю*. Так, у згаданому вище творі *Лейтмотив щастя* уже заголовок вказує на провідний для твору мотив життєвої удачі, яка чітко пов'язана з особистісним щастям-любов'ю, пор.: „Мені страшно признатися: я щаслива. / Минають роки, а ти мені люб“. Лірична героїня не хоче прощаватись із щастям, прагнучи зберегти його аж до останніх своїх днів, пор.:

Я не скажу: „Хвилино, спинись!“
Хвилино, будь!
Лише не хвилиною,
а цілим життям — хвиллюю і тривож!
Аж поки мене понесуть із калиною
туди... ну, звідки... Тоді вже що ж...

Іншим разом поетеса відкрито згадує про погані віхи своєї *долі*, зумовлені відсутністю любові. У творі *Я дуже тяжко Вами відболіла* утрачена любов сприймається ліричною героїнею, як нереальна казка або скороминущий сон, пор. „Ця казка днів — вона була недовгою. / Цей світлий сон — пішов без вороття“. Так само у творі *Нічого такого не сталося* огірчена героїня розтлумачує сама собі наслідки кінця любові. Прощання з нею — ще одна з „гірких ниток іронії“ в житті, що „соталось, соталось“, а колишній об'єкт любові — „схожий на Долю“, приносить то щастя, то горе, пор.:

Нічого такого не сталося.
 Бо хто ти для мене? Сторонній.
 Життя соталось, соталось
 гіркими нитками іронії.
 Життя соталось, соталось.
 Лишився клубочок болю.
 Нічого такого не сталося.
 Ти просто схожий на Долю.

Наявний у вірші персоніфікований образ *долі* підтверджує звертання поетеси до фольклорних джерел, згідно з якими *Доля* — „символ Вищої Сили, Бога; щастя; талану; водночас — лиха, горя, біди, нужди, злиднів; неминучості, невідворотності”⁷.

Доля, отже, — не завжди фортуна. Є поезії, в яких лірична героїня відкрито зізнається, що по-різному складалися віхи її *долі*. Так, наприклад, у вірші *Ми виїхали вніч*, *доля* покладена на терези життєвих користей і втрат, пор.: „О, як мені жилося і як мені страждалось! / І як мені навіки взнаки воно далось!”. У вірші *Мені відкрилась істина печальна* лірична героїня з сумом усвідомлює, що людське життя, а з ним і щаслива чи печальна *доля* — підвладні часові, історичній пам’яті, яка нетривка. Непам’ять про людську *долю* героїня порівнює до ріки Почайни, яка забута сучасниками, пор.:

Мені відкрилась істина печальна:
 життя зникає, як ріка Почайна.
 Через віки, а то й через роки,
 ріка вже стане спогадом ріки.
 І тільки верби знатимуть старі:
 киян хрестили в ній, а не в Дніпрі.

„А цікаво, багато б із них потрапили пройти шляхами його долі?” Чиясь *доля*

З-поміж багатющого поетичного доробку Ліни Костенко досить показна кількість творів присвячується *долі* окремих відомих постатей зі світу культури, політики, інколи цілих забутих народів. Ряд творів, меншою або більшою мірою, торкається теми людської *долі* і доброї пам’яті про людину в контексті життєвих шляхів українських творців, таких як Григорій Сковорода (*Ой ні, ще рано думати про все*), Тарас Шевченко (*Кобзарю*), Іван Сошенко

⁷ В. Коцура, І. Потапенко, В. Куйбіда (заг. ред.), 2015, *Енциклопедичний словник символів культури України*, за 5-е вид., Корсунь-Шевченківський, с. 236. Прикметно також, що за народним уявленням, *Доля* — „добрий дух, який захищає людину, приносить щастя та багатство, однак коли людина лінива або погана, то *доля* її покидає”. В. Войтович, *Українська міфологія*, Київ 2002, с. 160.

(Пам'ятник Сошенку) чи Іван Миколайчук (*Незнятий кадр незіграної ролі*). Кожен із указаних вище творів порушує інший аспект долі. Так, наприклад, поезії *Кобзарю* та *Пам'ятник І.М. Сошенку* ремінісцентно повертаються до доленосних для українців життєвих шляхів Тараса Шевченка — найбільшого українського поета та Івана Сошенка — талановитого художника-живописця, що брав активну участь у викупі із кріпацтва того ж Шевченка. Їхня доля є для нащадків моральним дороговказом, своєрідною матрицею. Тому у першому вірші поетеса, розповідаючи про важкі ХХ-ті часи, звертається до Шевченка як духовного наставника народу (пор.: „Кобзарю, / знаєш, / нелегка епоха / оцей двадцятий невгомний вік”), у другому — віддає честь великому митцю, запевняючи про незгасиму пам'ять народу (пор.: „Лежи, Іване. Кожен, хто вклонився / твоїй могилі, — пам'ятник тобі”).

У вірші *Ой ні, ще рано думати про все* лірична героїня порівнює свою, ще незакінчену долю („багато справ ще у моєї долі”) з життєвою дорогою, яку пройшов Григорій Сковорода. Це, що героїня найбільше цінить у великого мислителя і чого втратила дуже побоюється, вкладається у парафразовану нею славнозвісну сковородинівську максиму, пор. „Світ мене ловить, ловить... доганя”. Поетеса відчуває духовну спорідненість із доленосним трудом Сковороди, пор. „Йдемо крізь ніч, крізь бурю у степу. Крізь дощ і сніг, / дебати і дебюти”, тим паче, що як сковородинівські часи, так і сучасні поетесі — несприятливі для української культури (пор. „Ми є тому, що нас не може бути”). І, врешті, поезія *Незнятий кадр незіграної ролі*, що її Ліна Костенко присвятила Івану Миколайчуку ще за життя геніального актора поетичного кіно, унікальна своєю образністю. Для поетеси митець, духовно злитий із рідною культурою, звинувачений в націоналізмі, був недооцінений радянською владою. Тоді, коли „чорнілі вікна долями чужими”, його особиста доля склалася нещасливо, пор.: „лелеки, мальви і жоржини / були його єдині глядачі”.

У цьому плані симптоматичний і вірш *Чадра Марусі Богуславки*, в якому поетеса використовує відомий з історичних дум та пісень образ Марусі Богуславки. Твір побудований на антитезах, що мають символізувати два культурні начала — чуже, турецьке і рідне, українське, пор.: „чадра” — „плахта і віночки”, „брешуть очі — тремтять вуста”, „невільницькі кайдани — сховані ключі”. Вірш завершується заповіддю мужнього подвигу Марусі, яка увільнить із темниці полонених козаків (пор.: „...Бряжчать мені невольницькі кайдани. // А я шукаю сховані ключі”). Маруся роздвоєна між щирою любов'ю до султана („...в мене муж паша. / [...] / О, як він любить, як він мене палить!”) й Батьківщиною. Прекрасної вроди жінка — турецька бранка неспроможна забути рідний край (пор.: „А я — Маруся. Я — із Богуслава. / У мене є непродана душа”). Її непроста доля символізує недолю українських жінок та цілого народу, які впродовж віків терпіли поневолення, безталання у чужих країнах.

Окремо Ліна Костенко звертається до теми важкої долі творців із цілого світу. У вірші *Ван-Гог* поетеса пише про фатум (*моя самотність, моя мука*), яке

переслідує геніального нідерландського живописця. Використовуючи стилістичний прийом параномазії (пор.: „Самовитий — несамовитий” / не Сезанн — не Гоген — не Мане; „Боже — вільний... / Боже, я — вільний!”), підтверджує, що погана *доля* може, парадоксальним чином, стати джерелом найвищого творчого натхнення.

У ряді віршів українська шістдесятниця пише про *долю* Пушкіна як поета (*Астральний зойк, Мимовільний парафраз, Віало мадам Полетики*). Так, наприклад, в *Астральному зойку* поетеса звертається до одвічної дихотомії поет-влада. Убитий в поєдинку Пушкін тужить за передчасно обірваним життям і творчістю у вільному краю, пор.: „Я хочу волі, волі!.. А царі? / Я хочу жити, жити!.. А Дантеси?”. Своєрідне місце з-поміж віршів, присвячених чийсь *долі*, посідає поезія *Віало мадам Полетики*, в якій у сатирично-іронічному тоні описується заголовна Ідалія Полетика — одна з найактивніших фігур у таборі гонителів Пушкіна. У творі звучать слова нищівної критики „бабоньки”, яка „цькувала собі генія, знічів’я, просто так”. Заключні рядки вірша, що стосуються вже не окремої постаті, а збірного портрета негативних персон, зокрема і для України, мають свого роду повчальний характер перестороги перед наслідками хибного вибору життєвої дороги-*долі*:

А треба ж було думати, царі, Дантеси, Дубельти,
Ідалія Полетика, і всі на одну масть!
То небезпечно — генія цькувати.
Він у безсмерті страшно вам воздасть.

І, врешті, поетесу турбує *доля* уже забутих народів, таких як інки (*Іма Сумок*) чи шумери (*Місто Ур*). Заголовна *Іма Сумак* — легендарна перуанська співачка з унікальним голосом із діапазоном у п’ять октав. У творі вона зображена як містична нащадниця інків — правлячого роду народу кечуа, що його брутально розгромили в першій пол. XVI ст. іспанські конкістадори на чолі з Франсиско Пісарро, пор.: „Ти де взялася, Іма Сумак?! / [...] / Чи плем’я, знищене для битви, / помстилось голосом співця? — „Імою Сумак виспівана велична історія, трагічна *доля* інкської цивілізації, пор.

Співає гімни смертна жінка.
А в ній — чи знає і сама? —
безсмертно тужить плем’я — інки.
Те плем’я, котрого нема.

Місто Ур, що дало назву черговій поезії Ліни Костенко — одне з найбільших міст цивілізації шумерів, яке було покинуте мешканцями приблизно у IV ст. до нашої ери, повністю забуте і тільки в половині XIX ст. наново віднайдене археологами з найбільш приголомшливою пам’яткою Шумеру — зіккурат бога місяця Нанни. Лірична героїня знов повертається до *долі* забутого народу, пор.: „...І жив народ. І звався він шумери. / Все пережив, і війни, й землетрус”

засуджуючи непам'ять шумерських нащадків, їхню непошану до власної культури і доленосної історії великої цивілізації, пор.:

...Ідуть роки. Ідуть століття.
Хтось щось руйнує. Хтось і створює.
А місто Ур зсипає сміття,
зсипає сміття на свою історію.

Поезія *Цавет танем!* — оспівує страшні скрижалі долі Вірменії. Вірш присвячується вірменській поетесі Сільві Капутікян. Понівечений народ, пор.: „Згоріли їхні селища, пропали їхні мули. / Бредуть, бредуть вигнанці в дорогу неблизьку”, намагається „із тої, в'язі літер” вивести на піску слово з єдиною метою — „Щоб мову свою рідну їх діти не забули”. Лейтмотивом твору є повтор „А вітер, вітер, вітер!..”, що жене вигнанців, не дає їм спочити, палить їхні обличчя, виснажує і не дає вкорінитися рідному слову, пор.:

А вітер, вітер, вітер!.. Який палючий вітер!..
Обвуглені обличчя січе, січе, січе!..
Лиш виведеш те слово із тої в'язі літер,
а слово як без коріння, покотиться, втече.
[...]
А вітер, вітер, вітер!.. Як шарпає той вітер!..
Куди їх ще, вигнанців, недоля заведе?
Нема коли писати отих маленьких літер.
Немає чим писати. Нема писати де.

Так, от, трагічні віхи вірменської історії прочитуються поетесою як відсутність доброї долі — недоля.

І, врешті, *Плем'я Тода* — вірш дедиковний заголовному племені Тода — великому південноіндійському народові, який у 2000 році налічував не більше 1400 осіб. Його доля — трагічна і загрожена небуттям, пор.:

Уже нема квітучої долини.
Не чути в передгір'ях череди.
Лиш чорний ієрогліф бадиліни
щось шелестить до мертвої води.

Слід наголосити, що пекуча проблема збереження історичної пам'яті народу, доля якого — забуття, переростає у вказаних віршах Ліни Костенко рамки конкретних кордонів і народів, осягаючи вимір універсальний і водночас суто український. Поетеса, бо ж, слідом за Лесею Українкою, прагнула „в їх гіркій, давно минулій долі” „все бачити” „образ рідної неволі” (*Legende des siecles*, 1906)⁸.

⁸ Леся Українка, *Legende des siecles*, [в:] Її ж, *Зібрання творів у XII Т.*, Київ 1975, (Т. 1), с. 349.

**„Шматок землі, / ти звешся Україною. / Ти був до нас.
Ти будеш після нас”. Доля народу**

За словами Романа Корогодського, „Ліна Костенко — національна поетка”⁹. На думку Сергія Якутовича поетеса — „велика людина”, а „що є „велика людина”? Це приватна особа, яка, усвідомлюючи власну місію, пропускає крізь себе долю своєї країни”¹⁰. Отож, її творчість спрямована на збереження і відновлення нації. Націєтворчий характер Костенкових віршів чітко пов’язаний із мотивом *долі* народу, що помітний, між іншим, у її програмному вірші *Біль єдиної зброї*. Уже присутній у вірші епіграф із поезії Лесі Українки (пор.: „Слово, моя ти єдина зброе, / ми не повинні загинуть обоє”), вказує на його націєтворчу спрямованість. Поетеса, услід за своєю геніальною попередницею, стає на захист рідної мови по якій ворог „прокопував рови. Топтав, ганьбив нам поле найдорожче”. Лірична героїня вірить, що мова безсмертна, незнищенна, пор.:

Безсмертна мово! Ти смієшся гірко.
Ти ж в тій труні й не вмістишся, до речі.
Вони ж дурні, вони ж знімали мірку
з твоїх принижень — не з твоєї величі!
Твій дух не став приниженим і плюсклим,
хоч слала доля чорні килими
то од Вілюйська до Холуйська,
то з Києва до Колими.

„Чорні килими”, що їх українській мові й українському народові слала погана *доля*, не зламали дух народу і дух його поетеси, пор.:

Шматок землі,
ти звешся Україною.
Ти був до нас. Ти будеш після нас.
Мій предковічний,
мій умитий росами,
космічний,
вічний,
зоряний, барвінковий...
Коли ти навіть звався — Малоросія,
твоя поетеса була Українкою!

Указана апострофа до народу-Батьківщини — це констатація націєтворчої, мужньої позиції поетеси, що живе у скрутних для України часах. Особливе місце посідають у творі епітети („умитий росами”, „зоряний”, „барвінковий”,

⁹ Р. Корогодський, *Брама світла: шістдесятники*, Львів 2009, с. 344.

¹⁰ Н. Кир’ян, *Немає часу на поразку*, [в:] *Вона як хліб: на пошану творчості Ліни Костенко. Публікації 2005–2011 рр.*, упоряд. Л. Голота, Є. Букет, Київ 2011, с. 81.

але також („предковичний”, „космічний”, „вічний”, урешті, „мій”), що, з одного боку, ідеалізують отой „шматок землі” — казкову Батьківщину, з другого — підтверджують, попри погану *долю*, її існування, тяглість традиції, народу і його мови. Окрему роль відіграють епітети „мій”, „твоя”, що декларують національну приналежність поетеси до знедоленого народу, вірність Україні.

Посередньо на безталанну *долю* українського народу вказує також поезія *Пастораль ХХ сторіччя*. Тут в образі трьох підірваних на гранаті хлопців поетеса віддзеркалює трагічну *долю* народу. Невинна смерть дітей символізує горе, страждання і смерть мільйонів таких як вони, що з козацького роду, пор.: „Гарні діти були. / Козацького доброго крою”. За ними голосять не лише родичі, але і природа, пор.: „Коли зносили їх, навіть сонце упало ниць”. Особливу увагу звертає назва твору — „пастораль”, що могла б вказувати, згідно з її жанровим визначенням, на ідеалізоване зображення сільського життя на лоні ідилічної природи. Але ж це пастораль ХХ століття, що знаменувало для України епоху кровожерливих режимів, тому назва твору стоїть у повному контрасті до її змісту.

Жахи війни, що спричинили горе і смерть, визначаючи гірку *долю* народу, акцентовані Ліною Костенко і в поезії *Тут обелісків ціла рота*. Заголовні численні обеліски свідчать про масштаб воєнної шкоди і незліченні втрати українського народу. Емоційну загостреність у творі поетеса досягає шляхом застосування анафори у формі неозначеного займенника „хтось” і вставного слова, що виражає припущення „може”, пор.:

Хтось, може, винен перед ними.
Хтось, може, щось колись забув.
Хтось, може, зорями сумними
у снах юнацьких не побув.
Хтось, може, має яку звістку, [...].

Символічно об’єднуючи тих, хто загинув, і тих, хто залишився живий, поетеса вкотре вже вказує на заплутані скрижалі *долі* народу.

Посередньо про *долю* народу звучать і рядки поезії *Я вранці голос горлиці люблю*. Лірична героїня згадує голос горлиці — перелітної птахи, що є символом вірності і прив’язаності в українському фольклорі¹¹, і парафразує уславлене фольклорне словосполучення „де зорі ясні і де тихі води?”, що має значення „в Україну, додому, в рідні краї”. Вислів „мого народу гілочка тернова” безпосередньо вказує на терновий шлях, який записаний у *долю* українців. Перед таким фактом поетеса неспроможна зректися поетичного слова: „Я скупчила за дивним зойком слова”. Повторення фрази „Я вранці голос горлиці лю-

¹¹ Горлиця — символ коханої дівчини, вірності, ніжності, любові, співучої душі; матері, смутку, журби, тужної матері, усамітнення, вічної пам’яті. *Енциклопедичний словник символів культури України*, Корсунь-Шевченківський 2005, с. 193.

блю”, якою починається і завершується твір, підкреслює прив’язаність поетеси до традиції народу, *доля* якого визначає пульс її життя.

І, врешті, вірш *Не знав, не знав зіздар гостротородий*, в якому заключний рядок лапідарно вказує на стрижневі орієнтири в житті поетеси, пор.: „В антинароді свій народ люблю”. Знедолений народ, що став антинародом і непохитна позиція мисткині слова, яка любить свій народ безумовною любов’ю.

„Митцю не треба нагород, його судьба нагородила”

Доля як покликання поета

Ліна Костенко — українська мисткиня слова, гідна спадкоємиця художньої традиції найбільших метрів рідного письменства. У своїх віршах неодноразово звертається до теми покликання українського митця, якому історія визначила шлях духовного провідника знедоленого народу. У вірші *Сьоме небо* поетеса дякує *долі*, що її призначенням є мистецтво слова, пор.:

Благословляю ті сліди,
благословляю ті дороги,
що привели мене сюди —
в мистецтва зоряні чертоги!

Згадуваний уже Роман Корогодський лаконічно, зате влучно охарактеризував поетесу: „Вона — від Величності Музи”¹². Поетеса дуже вимоглива по відношенню до своєї Музи. Потреба дотримання найвищих поетичних стандартів звучить у вірші *Страшні слова, коли вони мовчать*. Імператив винятковості творчості визначає смисловий тембр твору:

Страшні слова, коли вони мовчать,
коли вони зненацька причаїлись,
коли не знаєш, з чого їх почать,
бо всі слова були уже чиймись.

Завершальні рядки „Поезія — це завжди неповторність / якийсь безсмертний дотик до душі” ставлять перед мисткинею найвищу планку — неповторність художнього слова, що зароджене у містичному душевному піднесенні.

У вірші *Ти знов прийшла, моя печальна музо* поетеса, свідомо своєї ролі, обіцяє Музі, що „диктує *долю*”, безугавно працювати на літературній ниві, не зупиняється у своїй творчості, пор.: „Не бійся, як не покладаю рук”.

У таких поезіях, як: *Вечірнє сонце*, *Заворожи мене, волхве*, *Кобзарю*, *Не знав, не знав*, *Не треба думати мізерно*, *Тінь Сізіфа* чи *Доля* просочується мотив творця-поета, *доля* якого покликала служити народові. Так, наприклад, у ко-

¹² Р. Корогодський, *Брама світла: шістдесятники*, Львів 2009, с. 344.

роткому вірші *Не треба думати мізерно* поєднані дві провідні ідеї, притаманні поетичній програмі Ліни Костенко. Митець щасливий, оскільки у нього дар слова, що є синонімом доброї долі. Не менша вартість в його житті — народ, чerez приналежність до народу він гідний звання „людина“, пор.:

Митцю не треба нагород,
його судьба нагородила.
Коли в людини є народ,
тоді вона уже людина.

У вірші *Вечірнє сонце, дякую за день* поетеса у розлогій апострофі звертається до сонця з подякою за свою долю, на скрижалях якої записані чудові дні, світанки, ліси, волошки, дитячий сміх і „люди, котрі нічим і не осквернили душу“. Заклучні рядки вірша поезії чітко вказуть на найвищу цінність поетової долі — „потребу слова“, пор. „Вечірнє сонце, дякую за день / за цю потребу слова, як молитви“.

Поезії *Заворожи мене, волхве* чи *Кобзарю*, що безпосередньо відсилають до спадщини Тараса Шевченка, услід за поетом-пророком, підкреслюють неопціненну роль митця слова як духовного наставника народу. Рядки „Як мовчанням душу уяремлю, / То який же в біса я поет?!“ чи „Ще не було епохи для поетів, / але були поети для епох!“ нагадують про міць і доленосність поетичного слова, яке не має права замовчуватись. Особливо в сучасних Шевченкові, а потім і поетесі, скрутних часах, в яких саме вибраним поетам, які „гартують“ свої голоси:

не пустослів'ям, пишним та барвистим,
не скаргами,
не белькотом надій,
не криком,
не переспівом на місці,
а заспівом в дорозі нелегкій,

відведена націєтворча роль.

* * *

Є в художній спадщині кожного митця слова твори, що окреслюють життєвий і творчий силует цього ж письменника. Ідейно осягаючи такі тексти, їхній сприймач здобуває уявлення про те, хто такий автор, яка його життєва позиція, до чого він прагне, що цінує. У доробку Ліни Костенко безперечно такими віршами є *Доля* і *Тінь Сізіфа*.

Перший із них — позірно нескладний, що своєю ритмомелодикою і фразовою організацією нагадує казку, передає істини, фундаментальні для ліричної героїні, що є *альтер его* письменниці. Уві сні, який наснився ліричній героїні, продавалися людям долі, пор.:

Одні були царівен не гірш,
 а другі — як бідні Міньйони.
 Хто купляв собі Долю за гріш.
 А хто — і за мільони.
 Дехто щастям своїм платив.
 Дехто платив сумлінням.
 Дехто — золотом золотим.
 А дехто — вельми сумнівним.

Доли — неоднакові, як і людське життя — щасливі або сповнені горя і нещастя. Для ліричної героїні *доля* має фундаментальне значення в людському існуванні. Вона персоніфікована, тому й пишеться великою літерою. Цікаво, що *доля* розподіляється між людьми не за одним принципом, але завжди вибирає (купує) її людина. Деякі чесним шляхом, інші „вельми сумнівним”.

Лірична героїня, поміж багатьох, вибирає цю, яка відвернулась від неї, оскільки вона гірка, за неї слід платити життям. Свідомий вибір важкої *доли* — це вибір поетеси, яка, попри небезпеку і горе, служитиме як митець, народові, пор.:

— То хто ж ти така?
 Як твоє ім'я?
 Чи варта такої плати?
 — Поезія — рідна сестра моя.
 А правда людська — наша мати.
 І я її прийняла, як закон.

Підкреслюючи рішучо „Я вибрала долю собі сама”, лірична героїня підтверджує, що найвищою цінністю для поета є вільний вибір життєвої дороги, що детермінує вчинки людини, її роль у сіспільстві і пам'ять в нащадків. Таким чином, поетеса, слідом за Тарасом Шевенком (*Мені однаково, чи буду я жити в Україні, чи ні*), Іваном Франком (*Народе мій, замучений, розбитий*), Лесею Українкою (*Товаришці на спомин*) і багатьма іншими творцями, продовжує традицію заангажованості українського митця як вождя, просвітителя, духовного наставника народу, для якого він безугавно шукає кращої *доли*. Особиста *доля* творця, яка, як правило детермінована його покликанням служити своїй нації, і *доля* історична цієї ж нації перехрещуються у поетичному слові.

Другий, винятковий вірш — це *Тінь Сізіфа*, що, як сама назва вказує, ремінісцентно відсилає читачів до загальновідомого міфу про Сізіфів труд. Творча праця українського поета в ситуації, коли традиційні українські вартості втрачаються, нагадує викочування Сізіфом важкого каменю на гору, який, як тільки досягне вершка гори, зривається донизу — і все треба починати спочатку, пор.:

В корчах і в кручах умирають міфи.
 Чугайстер щез. Покаялись нявки.
 І тільки ми, подряпані Сізіфи,
 тябричим вгору камінь-рюкзакі.

За такою інтерпретацією, місія поетеси асоціюється з нескінченним і, по суті, безперспективним Сізіфовим трудом. Але ж існує в культурі й інша інтерпретація міфу про Сізіфа. Згідно з екзистенціалістом Альбером Кам'ю, автором есею *Міф про Сізіфа* (1942), міфічний Сізіф, хоча і потрапляє в ситуацію абсурду, то сам котить свій камінь, раз за разом майже досягає вершини гори і тому він щасливий. У такому випадку, Сізіфів труд не є вже безперспективним, бо ж залишає надію і є результатом вільного і свідомого вибору.

Ліна Костенко, яка сама вибрала собі *долю* поетеси, вірній своєму покликанню і народові, свідомо котить камінь під гору, пор.:

А ми йдемо, де швидше, де поволі.
Йдемо угору, і нема доріг.
І тінь Сізіфа, тінь моєї долі...
І камінь в прірву котиться з-під ніг...

І все ж, попри факт, що місія українського митця слова надзвичайно важка, пор.: „Вже краще йти до Бога пасти вівці, / ніж на Вкраїні камінь цей тягти“, мисткиня, аналогічно до кам'юсівського Сізіфа¹³, щаслива. Вона усвідомлює абсурдність ситуації, але ж сама визначає власну *долю*. У цьому контексті *Доля* і *Тінь Сізіфа* — програмні вірші поетеси.

Відгомін щасливих і жорстоких ударів *долі* — в її різновидах — як вибраної і накинutoї, особистої чи чиеїсь, урешті, цілого народу й поета-творця — проступає крізь всю ліричну творчість Ліни Костенко. Художня спадщина цієї виняткової майстрині слова у її багатовізерунковому калейдоскопі, що є плодом письменницької місії, Піднесла на п'єдестал категорію *долі* і, зокрема, її найвагомішу для поетеси іпостась — *долю* щасливого творця. Щасливого, бо ж він служить своєму народові. І тоді цілком зрозумілою стає фраза, що прозвучала в одному з відомих віршів поетеси і, що дала назву цій статті „Митцю не треба нагород, його судьба нагородила“.

Бібліографія

- Войтович, Валерій. 2002. *Українська міфологія*. Київ: Либідь.
Кам'ю, Альбер. 2015. *Міф про Сізіфа. Le mythe de sisyphé*. Перекл. Олександр Жупанський, «ПОРТФЕЛЬ».
Кир'ян, Надія. 2015. „Немає часу на поразку“. В: *Вона як хліб: на пошану творчості Ліни Костенко. Публікації 2005–2011 рр.* Упоряд. Л. Голота, Є. Букет. 80–89. Київ: Український пріорітет.
Ковалів, Юрій. 2007. *Літературознавча енциклопедія, У 2 т. Т. 2*. Київ: Академія.

¹³ За Альбером Кам'ю, „Вся мовчазна втіха Сізіфа зосереджена в цьому. Його доля належить йому. Кам'яний валун — його клопіт“. [...] Самої боротьби, щоб зійти на шпиль, досить, аби сповнити вщерть людське серце. Треба уявляти Сізіфа щасливим“. А. Кам'ю, *Міф про Сізіфа. Le mythe de sisyphé*, перекл. О. Жупанський, Версія файлу 1.0 «ПОРТФЕЛЬ» 2015, с. 94.

- Корогодський, Роман. 2009. *Брама світла: шістдесятники*. Львів: Український католицький університет.
- Костенко, Ліна. 2020. *Творчість, Вірші, поезія. Клуб поезії*. <http://www.poetryclub.com.ua/metrics.php?id=36&type=tvorch/>.
- Коцур, Віктор, Потапенко, Олександр, Куйбіда, Віктор. 2015. *Енциклопедичний словник символів культури України*. Корсунь-Шевченківський: Гаврищенко.
- Панченко, Володимир. 2005. „Самотність на верхів'ях: Поезія Ліни Костенко в часи «відлиги» і «заморозків»”. *Дивослово* 3: 54–59.
- Українка, Леся. 1975. „Legende des siecles”. В: *Зібрання творів у 12 т. Т. 1*, 348–349. Київ: Наукова думка.

Przyjęto do druku / Accepted for publication: 22.08.2021